

Aquesta monstruosa bifurcació de la nostra ànima. Catalanitat i monstrositat a *Pa negre* d'Emili Teixidor

Inga Baumann (Tübingen)

Summary: This article analyzes Emili Teixidor's novel *Pa negre* with regard to the discursive construction of identity and the motif of monstrosity, which is a common image of identity and alterity in discourses of collective identity in general and Catalan identity discourses in particular. The novel narrates the coming-of-age story of the young Catalan Andreu, who grows up as the son of a Republican working-class family during the time after the Spanish Civil War. After eventually being adopted by a Catalan Francoist family, Andreu identifies himself as a “monster” who has betrayed his “origins” and now unifies two incompatible “natures” within himself. Linking Andreu's development and final diagnosis with the classic Catalanist discourses of *catalanitat* and the Francoist discourses of *españolidad* and *nacionalcatolicismo*, the contribution concludes that Andreu's transformation into a ‘hybrid identity monster’ is the result of the two incompatible nationalizations he received during his childhood and adolescence. As will be shown by intertextual and interdiscursive analysis, Andreu's conflict represents the classic problem of the Catalan nation dominated by Spanish nationalism (according to Catalanist ideologues like Almirall and Prat de la Riba). The article ends with an allegorical interpretation of the protagonist, who personifies the Catalan nation during Francoism.

Keywords: Emili Teixidor, monstrosity, Catalan identity discourses, Catalan and Spanish nationalism, intertextuality/interdiscursivity. ■

■ 1 Introducció

Emili Teixidor (1932–2012) és considerat «un clàssic»¹ de la literatura catalana contemporània i precursor en la recuperació literària de la memòria

1 Anna Aguilar denomina Teixidor «Un clàssic modern» (títol de l'entrevista Teixidor / Aguilar, 2012: 14) i Llavina constata que «Teixidor ocupa un lloc central en el cànnon literari català contemporani» (Llavina, 2013: 5). Vegeu també l'homenatge a Emili Teixidor que va publicar *La Vanguardia* en ocasió de la mort de l'escriptor: «Teixidor [es] uno de los escritores más representativos de la literatura catalana y [...] se ha convertido en un auténtico clásico contemporáneo» ([Redacció *La Vanguardia*], 2012: 7). Cf. també Moix (2004: 7), [Redacció *El Punt d'Avui*] (2012: 36), et al.

històrica de la postguerra a Catalunya.² Primerament, va tractar aquest tema en algunes narracions de *Sic trànsit Glòria Swanson* (1979) i després en les seves novel·les *Retrat d'un assassí d'ocells* (1988), *El llibre de les mosques* (2000), *Pa negre* (2003) i *Els convidats* (2010). Des de la seva primera obra literària, adreçada a lectors infantils i juvenils, Emili Teixidor es va enfocar especialment en assumptes relacionats amb la història i la cultura del país, o dit amb les paraules de Cònsul: «la seva trajectòria sempre ha estat lligada a fenòmens importants d'aquests que han produït alguna mena de sotrac cap a la modernització del concepte de la catalanitat» (Cònsul, 2006: 28). Encara que la voluntat de fer una *nation-building* catalana literària és molt evident en tota l'obra de Teixidor, l'autor osonenc, lluny de glorificar Catalunya, els catalans i el constructe identitari de la catalanitat, acostumava a fer una revisió crítica dels discursos catalanistes existents, les seves narracions històriques i identitàries i els seus mites fundacionals. Aquesta actitud de «patriota [catalán] autocrítico» (Passola, 2012: 33) és especialment evident en els textos que contribueixen a la recuperació de la memòria històrica del primer franquisme a Catalunya. En aquest article vull aprofundir en el discurs identitari català autocrític que l'autor proposa en la novel·la *Pa negre*, relacionant el text de Teixidor amb diferents discursos identitàris col·lectius que han exercit una gran influència sobre la comunitat catalana i el seu imaginari nacional: d'una banda, els diferents tòpics de la catalanitat propagats per ideòlegs del catalanisme, com ara Valentí Almirall i Enric Prat de la Riba, i de l'altra, el nacionalcatolicisme franquista, que defensa una identitat espanyola unitària per a tots els pobles de l'Estat espanyol (inclosos els catalans) i que considera la catolicitat com a essència de l'espanyolitat.³ Fent una lectura intertextual i interdiscursiva de *Pa negre* mostraré com Emili Teixidor recorre als tòpics de la identitat catalana tal com l'han definida els ideòlegs catalanistes per actualitzar i recontextualitzar-los dins de la situació històrica que li interessa: el primer franquisme a Catalunya.

2 Segons el crític Aragay, «la seva obra per a adults haurà estat decisiva per ajudar-nos [scil. els catalans] a donar ànima a la memòria col·lectiva sobre la postguerra» (Aragay, 2012: 42), i en la necrologia de Teixidor, l'escriptor Sergi Pàmies afirma que «Teixidor [...] va agafar per les banyes el bou d'un temps obscur, brutal i salvatge» (Pàmies, 2012: 34).

3 El discurs nacionalcatòlic va ser desenvolupat pels ideòlegs primorriveristes durant el Directori Civil i va ser adoptat i explotat massivament pel franquisme (cf. Quiroga, 2007).

■ 2 *Començava a convertir-me en un monstre.* El desenvolupament del protagonista

*Pa negre*⁴ ha estat qualificada com a «novel·la de formació o d'aprenentatge» (Llavina, 2013: 5), ja que narra les lliçons sentimentals i morals que aprèn el jo protagonista, l'Andreu, un noi que es troba en plena pubertat i que va coneixent «la complicació fascinant del món dels grans» (PN 29).⁵ La història és narrada des del present pel propi Andreu, que, ja de gran, es recorda d'aquesta etapa de la seva vida. Com que va créixer com a fill de vençuts republicans durant la postguerra espanyola, el passat recordat no té res a veure amb l'idil·li de la infantesa feliç i les lliçons apreses són gens edificants, sinó que il·lustren plàsticament la misèria material, però sobretot sentimental i moral de la postguerra espanyola, simbolitzada en el «[p]a negre» del títol.

Encara que alguns aspectes de la història de l'Andreu també es podrien transferir a altres zones de l'Estat espanyol, la història que narra *Pa negre* és una història molt catalana: l'acció té lloc a la Plana de Vic, una terra de pagesos, que tradicionalment era una zona marcada per la tradició molt conservadora i catòlica de la ciutat de Vic, la «ciutat del Bisbe» (PN 367), el carlisme i el catalanisme conservador. Econòmicament i socialment, la comarca d'Osona era dominada per l'explotació agrícola del mas, un «conjunt de casa, terres de conreu i boscos» (Caner, 1972: 317). Nascuts dins del sistema feudal medieval, els masos pertanyien a famílies nobles que els deixaven en arrendament a pagesos perquè cultivessin i explotessin les terres. Malgrat que els masovers havien d'entregar una part de la collita als senyors, el mas els permetia una vida més o menys autàrquica i pròspera. Aquest sistema seguia existint quan a finals del segle XIX es van construir fàbriques i colònies tèxtils a la vora del riu Ter, cosa que va fer que molta gent deixés la vida de pagès per anar a treballar a la fàbrica. A conseqüència d'aquesta industrialització massiva, la contrada al voltant del Ter es va convertir en terra d'obers polititzats i anticlericals que es trobaven en conflicte constant amb els amos de les fàbriques i els clergues de la ciutat episcopal.

L'Andreu va néixer en una de les colònies tèxtils del riu Ter, on el seu pare, fill de masovers que va deixar la vida de pagès per la fàbrica, va des-

4 A continuació, utilitzaré l'abreviació PN per referir-me a l'edició utilitzada de *Pa negre*: Teixidor, Emili (2010): *Pa negre*, Barcelona: Columna Edicions / Labutxaca. El número després de l'abreviació indica les pàgines d'aquesta edició.

5 Per això, Piñol qualifica *Pa negre* com a «una història de iniciació» (Piñol, 2003: 39). Cf. també Calafat (2006: 29), Julià (2004: 65), Martí i Bertran (2005: 125) i Moix (2004: 7).

taçar-se per la seva militància política d'esquerres (cf. PN 111–117). Després de la Guerra Civil, el pare és empresonat i la mare, que ha de treballar a la fàbrica per tirar endavant, deixa l'Andreu al mas del seu tiet Quirze. Així, després d'haver conegut la vida moderna i polititzada de la colònia, ara l'Andreu va coneixent la vella Catalunya rural, encarnada per la masia familiar i la seva àvia Mercè, una dona popular estilitzada com la protectora de la llengua i saviesa populars catalanes (cf. PN 17–19, 43, et al.). Al mateix temps, l'Andreu assisteix tant a les classes de doctrina cristiana impartides per capellans franquistes com a les classes de l'escola nacional a càrrec d'un mestre de dretes (cf. PN 207). Així, l'Andreu passa la infantesa entre la casa pairal catalana i els llocs públics de l'adoctrinament nacionalcatolicista, que consisteix a demonitzar el bàndol vençut, és a dir, el bàndol al qual pertanyia el pare, i a espanyolitzar els nens catalans.

La formació sentimental de l'Andreu es basa en un distanciament successiu de la seva família republicana i obrera: primer, se sent abandonat pels pares, que l'han deixat al mas (cf. PN 116, et al.); segon, la mare deixa de tractar-lo com un infant i l'utilitza com a confident per desfogar-se dels seus problemes (cf. PN 118); tercer, durant algunes visites a les autoritats franquistes instrumentalitza el nen per aconseguir l'alliberament del seu home: disfressa l'Andreu de nen pobre i el fa aprendre de memòria frases que ha de dir davant dels poderosos per «inspirar llàstima» (PN 118), un comportament que ell viu com una «degradació» i un «canvi obligat de personalitat»: «em sentia un farsant, un mentider» (PN 118). A poc a poc va comprenent el funcionament de la nova societat franquista i també observa que la seva família, que és una família de vençuts, no té més remei que adaptar-se a les noves circumstàncies per sobreviure:

Jo entenia, a la meua manera difosa i llunyana, que en la nostra condició assumida de perdedors, la millor manera de sobreviure era desar les conviccions pròpies i fins i tot la dignitat personal i agenollar-se de bon grat a llepar les botes dels amos. (PN 120s)

Malgrat aquesta lucidesa a l'hora de percebre la situació inferior dels vençuts envers els vencedors, el noi no acaba d'entendre les motivacions dels adults quan s'adona que tots porten vides paral·leles:

Els grans, havia observat, tenien tots una vida secreta que no desplegaven mai a la llum del dia i en presència dels altres. No eren només les activitats sexuals que mantenien en la foscor, sinó que també hi havia afers de diners, certs negocis poc clars, moltes relacions amb l'Església i Déu, [...] ..., i molts afers més que pertanyien a la part secreta d'aquest doble món en què vivien tots els adults. (PN 181; cf. també PN 148, 236, et al.)

Observant el món dels grans conclou que fer-se gran significa trepitjar «cada cop amb més seguretat el món relliscós i ambigu de la duplicitat» (PN 182). Tant és així que aprèn a dissimular i comença a establir la seva pròpia vida paral·lela. Com a testimoni del drama de la mare, que intenta desesperadament salvar el marit empresonat —en va, ja que el pare acaba morint a la presó—, l'Andreu aprèn la trista lliçó que l'amor crea una dependència que només ens fa patir i que, per tant, més val no fer cas als nostres sentiments:

Només un engegament i una obsessió malaltissa pel seu home [...] podia haver-li fet perdre el seny d'aquella manera. I així sense voler-ho, el seu excés d'amor em va encomanar un rebuig per qualsevol sentiment i fins i tot una por als acostaments emotius i vibrants cap a una altra persona. Vaig aprendre una lliçó per fugir de tot compromís sentimental: a més estimació, més perills de tota mena. No t'acostis i no et cremaràs. L'amor crema. L'amor consumeix. L'amor mata. (PN 122)

Mort el pare, la mare cau en una depressió i negligeix el seu fill, alhora que la família del mas es mostra incapaç de donar-li el recolzament emocional que necessita. Mentre que el tiet Quirze l'evita, l'àvia i les tietes no deixen de dir-li «de fer el cor fort» i de ser «valent» (PN 217, 235, et al.). L'Andreu se sent una nosa per a la família del mas i se'n distancia cada vegada més («notava com si m'envoltés una bombolla d'aire fred que m'aïllava i em protegia» (PN 229)), i quan se li ofereix la possibilitat de ser «adoptat» (PN 366) pels amos del mas, una família rica de l'alta burgesia catalana addicta al règim que li pagarà els estudis, no s'ho pensa dos cops. Arribat a la nova casa —una torre elegant que contrasta amb la masia humil de la seva família d'origen— l'Andreu s'adona de «la traïció [...] que suposava rebutjar la família, les arrels» (PN 366). Tot i sentir-se culpable envers la família del mas, la promesa d'un futur millor acaba pesant més, i per això dóna prioritat a la riquesa material en lloc de la riquesa moral: «jo em sentia [...] com un traïdor i en el fons ho acceptava» (PN 366).

La nova vida és molt diferent de l'anterior: per començar, al col·legi religiós d'Igualada on l'Andreu continua els estudis «tot era en castellà» (PN 385), mentre que a la Plana de Vic hi dominava el català. A més, l'Andreu ha de fer veure que és el nebot dels Manubens i que el seu pare va morir a la guerra (cf. PN 384); ha de substituir el seu origen humil i fer-se passar per algú de «casa bona» (PN 385), d'on ara, a més, és considerat l'hereu (cf. PN 388). La novel·la acaba amb l'última visita de la mare al fill perdut i la descripció de les sensacions de l'Andreu, narrades per ell mateix. En l'escena que tanca la novel·la, el noi observa que «la visita de la mare»

«havia desvetllat» «dues forces [...] [que] lluitaven dintre meu una guerra sorda, somorta, total» (PN 393) i resumeix el seu conflicte interior de la següent manera:

[...] em vaig sentir amb forces per continuar en el lloc on era, per plantar-me en aquella casa i girar l'esquena [...] a tot el món d'abans.

Era la meua vida, la meua decisió, el meu futur, el meu camí, el meu cos, els meus sentiments, la meua tria, la meua experiència, el meu rebuig, el meu desig, la meua acceptació, els meus estudis, els meus somnis, el meu món tan nou com jo pogués, els meus llibres... ¡el meu, el meu, el meu!

Mentre la fúria dels pensaments m'alçava per damunt de tot, en una engrescadora volada de somni [...] vaig entendre, fascinat per la pròpia transformació, amb una barreja de vanitat i por, que *començava a convertir-me en un monstre*. [...] *En un monstre capaç de reunir en un sol cos, en una sola vida, dues naturaleses diferents, dues experiències contràries. Un monstre que jo mateix no sabia que m'habités. Un monstre*. [subratllats meus] (PN 394)

L'Andreu constata que està vivint una duplicitat que considera *monstruosa*: «dues naturaleses diferents» conviuen dins el seu interior. En la ficció aquestes dues naturaleses que es reuneixen en un cos són, d'una banda, els sentiments que l'Andreu encara sent envers la seva família originària, i, de l'altra, la seva decisió racional d'haver-se decantat per una vida sense amor, però molt més còmoda, una vida amb una nova família rica que li permetrà estudiar, assolir un cert luxe i un futur prometedor.⁶

■ 3 El monstre com a figura de reflexió de l'alteritat i de la identitat

L'autoqualificació com a «monstre» no deixa de ser sorprenent, ja que es tracta d'una afirmació bastant despietada que assumeix la pròpia amoralitat, culpabilitat i fins i tot la condició de «traïdor» (PN 366). No obstant, la metàfora del monstre que utilitza Teixidor per qualificar el «canvi obligat de personalitat» (PN 118) de l'Andreu no és una imatge tan agosarada com podria semblar. De fet, es tracta d'una figura argumentativa que apareix en diversos textos que tracten de la identitat (en un sentit molt ampli), ja que el monstre és l'altre *par excellence* i, com és ben sabut, per construir la pròpia identitat es necessita forçosament l'altre com a punt de referència. A més, com mostraré, es troba en textos ideològics del catalanisme que intenten definir la catalanitat i la seva relació amb un espanyolisme assimilista.

6 Vegeu PN 390: «[Els Manubens] anaven per la vida com si fossin déus perquè sabien que els seus interessos eren eternals i es perllongarien d'hereu a hereu a través de generacions [...]»

Abans d'aprofundir en aquests textos catalanistes esbossaré una història discursiva molt concisa de la monstrositat, atès que el monstre apareix a *Pa negre* en diferents contextos i amb diferents connotacions. Tot i que les nocions de *monstre* i *monstrositat* fan referència a una gran diversitat de fenòmens al llarg de la història universal, em limitaré a comentar només els significats més importants i més fructífers amb vista a la lectura que vull fer, primer, de dos textos clàssics sobre la catalanitat, *Lo catalanisme* de Valentí Almirall i *La nacionalitat catalana* de Prat de la Riba, i, després, de *Pa negre*.

En l'Antiguitat i l'Edat Mitjana, la monstrositat era identificada amb una corporalitat anormal perfectament visible: el monstre (en llatí MONSTRUM, paraula que ve del verb MOSTRARE) es mostra físicament als ulls dels humans que el contemplen. Es consideraven monstres bàsicament aquelles criatures mitològiques que unien atributs de diferents espècies, com per exemple el minotaure o la quimera. Per tant, els monstres eren éssers híbrids ambivalents, que participaven tant del món demoníac com diví i que per això causaven por i admiració alhora. El cristianisme interpretava l'aparició de la monstrositat com un signe diví, una revelació de Déu. Entre els savis cristians es debatia, tanmateix, si el monstre formava part de la creació divina, de la *natura*, si se'n trobava *fora* o si s'havia de considerar una criatura que era *contra natura*. Amb la creixent secularització a partir del Renaixement, la idea de la monstrositat va adquirir igualment un component més secular: ara es distingia entre monstres *sobrenaturals* i *natural*; els primers eren considerats criatures fabuloses que participaven del món de la superstició, mentre que els segons eren éssers humans i animals malparits, és a dir, amb malformacions i deformacions corporals (cf. Gebhard / Geisler / Schröter, 2009: 12–14). La *monstrositat* natural era considerada una *desviació del curs regular de la natura*: es consideraven monstres aquelles coses, animals o persones que tenien atributs físics anormals, *fora de la natura* en el sentit d'extraordinaris. Aquest tipus de monstrositat podia inspirar por, però també curiositat i fins i tot admiració (cf. Céard, 1980: 5–7). Mentre que els humanistes secularitzaven la monstrositat naturalitzant-la, la teologia cristiana i la superstició popular seguien veient la monstrositat com un fenomen sobrenatural. Un canvi important, però, va ser l'estigmatització sistemàtica de la monstrositat duta a terme pel discurs teològic: les malformacions de cossos i la lletjor física ara ja no s'interpretaven com un signe de Déu que s'intenta comunicar amb els éssers humans, sinó que s'entien com càstigs visibles del Déu totpoderós, que d'aquesta manera visualitzava el pecat i el vici (cf. Gebhard / Geisler /

Schröter, 2009: 14). No va ser fins al segle XIX que la ciència de la teratologia va intentar eliminar aquest estigma naturalitzant i racionalitzant completament la monstrositat; es pretenia investigar les regles de la naturalesa estudiant-ne les irregularitats. Un altre canvi discursiu rellevant que va tenir lloc durant el segle XIX va ser la interiorització de la monstrositat humana: es va passar a creure que cada ésser humà portava un monstre potencial al seu interior, monstre que s'identificava bàsicament amb els instints i l'impuls sexual, els quals podien «degenerar» i convertir-se en «perversions». Aquest monstre interior era vist com un perill per a la societat i es va convertir en l'objecte d'estudi de la psiquiatria i de la criminologia (cf. Gebhard / Geisler / Schröter, 2009: 14–20 i Hagner, 2005: 9–18). La politització de la monstrositat ja s'havia iniciat a finals del segle XVIII, amb la Revolució francesa. Tant els revolucionaris com els seus adversaris contrarevolucionaris concebien l'enemic polític com un monstre que amenaçava els propis valors, ideals i l'ordre sociopolític enyorat. Totes les ideologies modernes, també el nacionalisme liberal, però sobretot el totalitarisme, van continuar amb aquest discurs de la demonització de l'enemic polític. El monstre, que sempre havia estat una figura de l'alteritat absoluta, es va transformar així en una figura de l'exclusió extrema (cf. Gebhard / Geisler / Schröter, 2009: 22s i Hagner, 2005: 18). Tanmateix, són també les minories que recorren a la figura del monstre en els discursos identitaris i polítics; en aquests casos evidentment no es tracta de discursos excoents, sinó més aviat de discursos emancipadors, que tendeixen a desemmascarar i criticar el discurs hegemònic del qual la minoria se sent discriminada, estigmatitzada i/o reprimida (cf. Gebhard / Geisler / Schröter, 2009: 22s).

En la novel·la *Pa negre* la figura de la monstrositat apareix, d'una banda, com a element d'un discurs excoent, el discurs nacionalcatolicista del franquisme que divideix l'Espanya de la postguerra en vencedors i vençuts, en bons i dolents, en l'Espanya verdadera i l'Anti-Espanya, i de l'altra banda, com a element d'un discurs emancipador, el discurs catalanista, que neix durant la segona meitat del segle XIX i que exigeix l'autodeterminació administrativa i política per a Catalunya perquè aquesta pugui realitzar-se com a comunitat pròpia, que té una història, cultura i llengua genuïna, diferents dels altres pobles hispànics. A continuació em centraré en els discursos identitaris del primer catalanisme, en els quals també es fa ús de la figura de la monstrositat per evocar les transformacions d'un presumpte «caràcter català» (Almirall, 2013: 93) al llarg dels segles. En qualificar la duplicitat sentimental i moral de l'Andreu de monstrosa, Teixidor recorre, doncs, a un topos del discurs catalanista vuitcentista. Descriuré, primer,

l'ús que fan els ideòlegs del primer catalanisme de la figura argumentativa de la monstrositat per intentar, després, una lectura intertextual de *Pa negre*, connectant els personatges que apareixen a *Pa negre* amb allò que els ideòlegs catalanistes propaguen sobre els catalans i la “degeneració” del seu “caràcter” col·lectiu al llarg de la història. Finalment, en l'últim apartat de l'article, analitzaré la presència del discurs nacionalcatòlic i el seu ús de la figura del monstre en la novel·la de Teixidor. Conclouré amb una interpretació intertextual i interdiscursiva del final de la novel·la, en la qual mostraré que el drama de l'Andreu es basa en una duplicitat identitària conflictiva, que resulta del fet que durant la seva infantesa i la seva adolescència –es troba en plena pubertat– ha estat exposat a dos discursos identitàris col·lectius incompatibles.

■ 4 *Aquesta monstruosa bifurcació de la nostra ànima. Duplicitat i monstrositat en els discursos identitàris del catalanisme clàssic*

Lo catalanisme de Valentí Almirall és considerat el text fundacional del catalanisme polític, un catalanisme polític moderat en tant que regionalista, ja que no qüestiona la unitat política d'Espanya i aspira a una mera descentralització que possibiliti una convivència harmònica dels diferents pobles del territori espanyol. El llibre es va publicar per primera vegada el 1886 i va marcar el discurs liberal progressista sobre la catalanitat. Conforme al pensament de l'època, Almirall no parla de la *identitat* o de la *mentalitat* catalana, sinó del «caràcter» col·lectiu dels catalans, fruit d'un procés històric forjador al llarg dels segles. Segons Almirall, el «caràcter català» s'oposa radicalment al «caràcter castellà» (Almirall, 2013: 65 i 93): mentre que el poble català és reflexiu i analític, el castellà és altament imaginatiu; mentre que el català acostuma a tenir una visió positivista de les coses i acostuma a concentrar-se en les coses pràctiques particulars, el castellà tendeix a abstruir de la situació concreta i passa directament a les generalitats, les quals animen la seva imaginació extremadament vívida (cf. Almirall, 2013: 83 i 98s). Segons Almirall, el català és treballador i es concentra en la producció i el comerç; en canvi, el castellà persegueix somnis més idealistes que l'han portat a fer grans gestes bèl·liques i al descobriment de les Amèriques, i fins i tot a la construcció d'un immens imperi (cf. Almirall, 2013: 72s, 76s, 99–102, et al.). Pel que fa a les diferents disposicions sociopolítiques, els castellans tendeixen, segons Almirall, a «enlairar hòmens», mentre que els catalans tenen un «afany a arrelar institucions» (Almirall, 2013: 108):

Los fets més grandiosos de la nostra història i fins de la nostra llegenda són o apareixen ser producte de la col·lectivitat. Les Corts catalanes, la Generalitat, lo Consell de Cent, los Senats i Corporacions de les ciutats i viles, los Consolats i Gremis: veus aquí los hèroes de la nostra història. Una organització política modelo; un cos de lleis basades en la llibertat civil i fomentadores del comerç, la marina i la civilització: veus aquí els monuments que van deixar-nos los passats en herència. (Almirall, 2013: 108s)

Finalment, Almirall conclou que «[l]o nostre temperament [scil. el dels catalans] era dels més aptes per a la democràcia basada en la llibertat. Com reflexiu i individualista, apreciava més que tot la independència personal» (Almirall, 2013: 109). En canvi, els castellans tenen tendència a l'autoritarisme i al fanatisme (cf. Almirall, 2013: 83, 88s i 110), una hipòtesi que explicaria el gran número de dictadures que va haver-hi a l'Estat espanyol.

Segons Almirall, els dos pobles –el català i el castellà– haguessin pogut conviure harmònicament: com que tots dos tenen tendències extremes oposades, haurien pogut equilibrar-se recíprocament en projectes i aventures comunes; però, a la pràctica, no han tingut mai una relació igualitària, sinó més aviat una relació de dominador i dominat (Almirall, 2013: 103–105 i 110). Amb la unificació dels regnes hispànics sota el domini de Castella es va imposar l'extrem castellà, que va fer possible el gran imperi hispànic, però que també fou responsable –segons Almirall– de la pèrdua final d'aquest imperi i de la decadència que va patir l'Espanya moderna (cf. Almirall, 2013: 76–84). Per al caràcter català va ser especialment tràgic que Castella es comportés –sempre segons Almirall– com un tirà autoritari, un tirà que imposava la seva manera de ser i de fer les coses als altres regnes de la península.⁷ En lloc de respectar les diferències entre els pobles hispànics, va intentar uniformar-los segons la seva pròpia personalitat i naturalesa (cf. Almirall, 2013: 84s i 110s). L'error de Catalunya va ser deixar-se temptar per les riqueses materials que li van prometre els castellans amb les seves aventures ultramarines, de manera que els catalans van acabar seduïts per la cultura castellana, que imiten des de llavors per tal de formar part de l'imperi castellà:

Des d'aquell moment vàrem perdre la nostra personalitat, que ja abans, des de la batalla de Muret, havia sofert fortes sotragades. Reduïts a ocupar dins de la nació un lloc secundari, va començar *en lo més íntim del nostre ser aquella lluita, que dura encara, entre lo temperament i la voluntat*. Volguérem unificar-nos, però les condicions del nostre caràcter s'hi

7 Segons Almirall, el poble català es troba «subjecte a un altre [poble] de caràcter no sols distint sinó oposat» (Almirall, 2013: 105); és «un poble que es trobava lligat, subjecte i tractat com un estrany per sos propis germans» (Almirall, 2013: 114).

oposaven, i avui per avui seguim volent lo mateix, i de la mateixa manera segueix oposant-s'hi lo caràcter del qual no podem despendre'ns. Tot això no podia tenir més que un resultat: lo nostre decaïment, i així fou. Avui estem completament *degenerats*. [subratllats meus] (Almirall, 2013: 103s)

Aquest discurs del *decaïment* és típic de l'època, ja que la idea que els pobles i les civilitzacions passaven per èpoques d'apogeu i de decadència es va popularitzar a partir del segle XVIII. Al seu torn, la idea de la *degeneració* de l'ésser humà o de civilitzacions senceres provenia del pensament biològic-evolucionista i estava de moda des de mitjans del segle XIX. Segons Almirall, el decaïment i la degeneració de la cultura catalana eren resultats del esforç d'unir-se amb el regne castellà i la seva cultura: seguint «el desig de castellanitzar-[se]» (Almirall, 2013: 114), els catalans han «[c]ontraria[t] [el seu] caràcter positivista» i «[han] caigut en exageracions que sobrepujen les més sonades llegendes andaluses» (Almirall, 2013: 115). És així com els catalans han acabat perdent quasi tots els mèrits per quedar-se només amb els vicis propis i els vicis castellans, que han anat adoptant amb el temps:

[Lo caràcter català] [n]o sols està decaigut i degenerat, sinó també desnaturalitzat. Conserva algunes de les bones condicions que el distingien, però els defectes propis del temperament que l'enteïaven s'han augmentat amb los que li ha empeltat la supeditació en què ha viscut. La continuada lluita entre la voluntat i les aptituds naturals ha donat per producte una barreja monstruosa, les conseqüències de la qual nos han sigut ja funestes i han de ser-nos-he més encara. (Almirall, 2013: 112s)

En aquest fragment apareixen les fórmules de la lluita entre dues forces («La continuada lluita entre la voluntat i les aptituds naturals») i la de la monstrositat que en resulta («ha donat per producte una barreja monstruosa»). L'associació que fa Almirall de la barreja de dos elements heterogenis amb la *monstrositat* s'explica per la definició clàssica del *monstre* com a ésser híbrid. Almirall combina aquest significat tradicional amb la idea moderna del monstre interior, ja que parla de l'ànima catalana que, segons ell, primer, ha «degenerat», i, després, s'ha «desnaturalitzat». En aquest sentit, entén el desenvolupament monstruós com un desenvolupament que va *contra* la naturalesa, la naturalesa catalana. Finalment, Almirall arriba a la conclusió següent:

La situació especial en què s'ha trobat Catalunya dintre de la nacionalitat espanyola, supeditada a la direcció absorbent castellana; la falta d'ideals per a oposar als del grupo [sic] predominant; lo defalliment a què ens ha portat la lluita durant segles entre la nostra voluntat i el nostre temperament; [...] nos han portat a un desequilibri alarmador [sic] entre la nostre vida material i la moral i intel·lectual. (Almirall, 2013: 117)

Allò que originàriament era individualisme i estima de llibertat s'ha convertit en un «egoisme» feroç que traspassa «dos llindars de l'interès legítim» i es «presenta molt sovint baix la repugnant forma d'enveja i mesquinada» (Almirall, 2013: 113). L'objectiu de la Renaixença catalana era, segons Almirall, «la regeneració del nostre caràcter» (Almirall, 2013: 140), és a dir, l'intent de recuperar el caràcter original dels catalans. En les parts posteriors del seu llibre *Lo catalanisme*, proposa solucions per resoldre el problema català dins d'un Estat espanyol: d'acord amb la seva ideologia regionalista, Espanya hauria de ser un Estat compost, un Estat federal, on cada poble particular pogués viure segons la seva naturalesa i desenvolupar-se segons les seves capacitats i necessitats. No hi hauria cap poble que regnés per damunt dels altres; cadascú decidiria per ell mateix en harmonia total amb el seu temperament (cf. Almirall, 2013: 395–414). Almirall conclou:

Essent un fet que la regió catalana no té dinastia pròpia, és evident que l'organització interior que es dongués [sic] quan hagués recobrat la personalitat no podria estar basada en la monarquia. Formant part de l'agrupació espanyola, encara que la solució general fos monàrquica, i al davant de la Confederació, Estat compost o dualisme que s'establís, hi hagués un rei, les nostres institucions particulars haurien de ser representades per més d'un, o sigui, republicanes. (Almirall, 2013: 405)

Passem al segon text catalanista important, que connecta amb el discurs de la «monstruositat» d'un suposat «caràcter català» «degenerat». En *La nacionalitat catalana*, del 1916, el catalanista conservador Prat de la Riba es refereix explícitament a la teoria d'Almirall i constata que tot el que diu Almirall sobre la problemàtica de la catalanitat dins d'un Estat espanyol dominat per Castella no és gens original, sinó que Almirall no ha fet res més que expressar idees ja molt presents entre els intel·lectuals catalanistes de l'època (cf. Prat de la Riba, 1998: 34s). En la línia del discurs d'Almirall, Prat de la Riba es refereix també a l'època de la Renaixença catalana i la seva labor:

L'ésser de Catalunya seguia encastat com els pòlips del coral al [sic] ésser castellà. [...] La força de l'hàbit, de l'ambient y de la educació feyen [sic] en l'esperit de molts d'ells [scil. els enamorats de la llengua catalana, és a dir els protagonistes de la Renaixença] un pòsit estrany, una segona naturalesa sobreposada d'elements exòtics, que'ls privava de veure, ab [sic] tota netedat, l'obra pròpia, els propis sentiments. (Prat de la Riba, 1998: 43)

Aquí trobem el mateix argument de la castellanització antinatural dels catalans, present també en els textos d'Almirall. Però mentre Almirall, en tant que regionalista, pensava que la Renaixença havia assolit l'objectiu d'alliberar-se de la castellanització malaltissa, Prat de la Riba, com a nacionalista, observa que la castellanització continuava existint entre els pensadors i poetes de la Renaixença. Reconeix que el regionalisme catalanista que proposa Almirall havia sabut identificar molt bé la duplicitat antinatural dels catalans castellanitzats («va sortir ben definida Catalunya [...] en sa fesomia moral, en son ésser psicològich» (Prat de la Riba, 1998: 45)), però que, tanmateix, no havia aportat cap solució al problema existencial del poble català. Per tant, Prat exigeix que «[cal] acabar d'una vegada aquesta monstruosa bifurcació de la nostra ànima [...]» (Prat de la Riba, 1998: 43s).

En la teoria de *La nacionalitat catalana*, Prat defensa un Estat propi per a Catalunya⁸ per tal que els catalans tornin a ser ells mateixos i puguin recuperar el caràcter original perdut a causa de la seva degeneració. A la pràctica, però, el seu partit, la Lliga Regionalista, va dur a terme una mera política regionalista, conscient que la indústria catalana necessitava el mercat espanyol i que la independència estatal no era factible. Finalment, a partir de 1914, el partit catalanista de Prat de la Riba va poder promoure la «regeneració» de la cultura catalana dins de la nova estructura político-administrativa de la Mancomunitat, de la qual Prat va ser el president entre el 1914 i 1917. Amb la dictadura de Primo de Rivera es va eliminar aquest autogovern (un autogovern més aviat reduït), cosa que va donar pas a una nova etapa d'espanyolització forçada, fins que amb la Segona República es va implantar un règim democràtic descentralitzat i es va recuperar l'autogovern català. Com la dictadura de Primo de Rivera, la dictadura de Franco va suprimir l'autogovern català una altra vegada. Durant el franquisme, es van aplicar una política anticatalana i un adoctrinament espanyolista de dimensions fins llavors desconegudes. Si fem servir els arguments d'Almirall i Prat de la Riba, aquesta etapa de la història de Catalunya s'hauria d'interpretar com una altra fase de degeneració massiva del caràcter català. En aquest sentit, la transformació del protagonista de *Pa negre* es podria llegir com el resultat d'aquesta espanyolització forçada –i així ho faré al final

8 Vegeu Prat de la Riba (1998: 111): «Sent la nacionalitat una unitat de cultura, una ànima colectiva, ab un sentir, un pensar, y un voler propis, cada nacionalitat ha de tenir la facultat d'acomodar la seva conducta colectiva, això és, la seva política, al seu sentiment de les coses, al seu seny, al seu franch voler. Cada nacionalitat ha de tenir el seu Estat.»

d'aquesta contribució—. De moment, però, em centraré en els altres personatges catalans que apareixen en la novel·la, sobretot en els que tenen, almenys aparentment, ideals catalanistes.

■ 5 *Monstres als nostres ulls*. Nacionalismes, ideologies i identitats col·lectives a *Pa negre*

■ 5.1 Un catalanisme monstruós? Catalanitat, catalanisme i col·laboracionisme a *Pa negre*

En la novel·la, el catalanisme no es tracta explícitament, però hi té una presència implícita. Com ja he esmentat al principi d'aquesta contribució, el catalanisme conservador va ser hegemònic a la comarca d'Osona, fins que el franquisme, per por d'un possible trencament de la unitat d'Espanya, el va prohibir i perseguir. Durant la República, el catalanisme conservador, que havia perdut vots a causa del seu col·laboracionisme durant el Directori, va haver de renovar el seu discurs polític per poder competir amb els moviments obrers i el catalanisme d'esquerres, el qual havia guanyat adeptes gràcies a la política anticatalana de Primo de Rivera i pel rol del catalanisme d'esquerres en la resistència contra la dictadura (cf. Granja / Beramendi / Anguera, 2003: 78–80). En aquest discurs catalanista tradicionalista renovat, la ciutat de Vic i la comarca d'Osona van guanyar una importància simbòlica especial, ja que els ideòlegs del catalanisme conservador van imaginar aquesta comarca com un paisatge social ideal en el qual veien encarnat la seva fantasia d'una catalanitat pura i el seu ideal d'un ordre social jeràrquic tradicional:

En [el] afán de subrayar los aspectos «gloriosos» de la historia catalana, el catalanismo conservador prestó una especial atención a aquellos territorios en los que, supuestamente se había mantenido intacto el «espíritu histórico de Cataluña», en contraposición a las ciudades industrializadas –básicamente Barcelona, pero también Reus, Manresa, Sabadell, Terrassa– en las que el movimiento obrero organizado y las ideologías que de él se desprendían –republicanismo, anarquismo, socialismo– desvirtuaban el «verdadero» carácter del país. Por este motivo el catalanismo conservador, con Francesc Cambó a la cabeza, convirtió en símbolo a la ciudad de Vic, capital de una extensa comarca –Osona– y sede de la diócesis del mismo nombre, en la que se ha forjado una generación de intelectuales «orgánicos» del catalanismo conservador: Jaume Collell, Torras y Bages, Jacint Verdaguer, Gudiol, Junyent, Fugurull. (Tornafoch, 2002: 280)

Després de la Guerra Civil, el nou règim es va esforçar a eliminar els adeptes al republicanisme, a l'anarquisme i al socialisme. Els catalanistes

conservadors, molts dels quals havien lluitat en el bàndol nacional, aprovaven aquesta repressió de les ideologies 'socialitzants' i internacionalistes, sobretot perquè volien preservar els seus privilegis economicosocials. Des d'una perspectiva catalanista argumentaven que les ideologies «desvirtuaban el “verdadero» carácter”» de Catalunya, que consistiria en «el respecte a les gerarquies [sic!], això és, una invencible repugnancia [sic!] per l'igualitarisme» (Prat de la Riba, 1998: 108). Però mentre que els catalanistes de dretes estaven d'acord amb la repressió dels «rojos», no ho estaven amb la persecució franquista dels suposats «separatistes», ja que com a regionalistes/nacionalistes catalans ells mateixos podien ser considerats com a tals. Per als catalanistes d'esquerres, que eren considerats «rojos separatistes»⁹ i enemics per excel·lència del nacionalcatolicisme, no hi havia escapatorià possible a la repressió nacional, mentre que als catalanistes de dretes se'ls perdonava si estaven disposats a renegar (oficialment) de les seves conviccions catalanistes. No obstant, molts d'ells van continuar fent ús de la llengua i les tradicions pròpies.

Tenint en compte que la comarca d'Osona era una zona molt marcada pel catalanisme conservador i partint de la idea que la novel·la respecta els fets històrics, cal suposar que molts dels personatges (adults) que apareixen a *Pa negra* tenen un passat catalanista. En efecte, hi ha diferents personatges de dretes que semblen identificar-se amb les idees catalanistes, tots, però, s'han adaptat a la nova situació política i viuen segons les directives del nou règim anticatalanista. No obstant, busquen maneres de seguir sent fidel a la seva 'verdadera' identitat cultural i/o de practicar una certa resistència cultural. A la colònia tèxtil on l'Andreu va viure abans de mudar-se a la masia, hi ha, per exemple, un vicari català franquista que porta l'escola local i hi organitza representacions d'obres teatrals en català com *Les joies de la Roser* de Frederic Soler (Pitarra) i *Don Gonçalo o l'orgull del gec* d'Albert de Sicília Llanas i Castells (cf. PN 136). Un altre personatge que s'identifica molt amb la cultura catalana és el mestre de l'escola nacional on va l'Andreu des de la seva arribada al mas. Se'l descriu com «un home amable» (PN 36), però del qual se'n desconeix la seva convicció política (cf. PN 36 i 207). D'una banda, és còmplice amb el règim i vigila els nens dels vençuts, per exemple, controlant si van a la missa obligatòria o no (cf. PN 72), però, de l'altra, ironitza sobre els mites i dogmes catòlics (cf. PN 204). L'avia especula que podria ser un *camisa vieja*, un falangista de tota la vida que no es

9 Sobre la construcció de la imatge del «rojo separatista» en el discurs franquista i la repressió que en resultava vegeu Vilanova i Vila-Abdal (1998).

pot identificar amb la càrrega catòlica de la ideologia oficial del règim i que se n'ha desenganyat perquè el franquisme no ha dut a terme la revolució feixista somiada per la Falange (cf. PN 207). A més, el consell que el mestre dóna a l'Andreu de cara a la seva nova vida amb els amos deixa entreveure el comportament del mestre mateix dins del règim franquista:

Ja trobaràs la manera de preservar la teva llibertat. [...] hi ha moltes maneres de fer el que vulguis mentre complaus els que t'ajuden. Tu tingues ben clar fins on pots complaure els altres sense escapar gens la teva llibertat, les coses que no vols compartir amb ningú. (PN 212s)

El mestre sembla, doncs, viure en una mena d'exili interior. Cap al final de la novel·la s'ofereix una possible explicació del per què d'aquest exili interior: aquest home amable, però poc transparent, es revela un catalanista que no està d'acord amb la política d'assimilació lingüística i cultural del règim. Quan s'adona que tancaran la seva escola nacional per manca d'alumnes i haurà de canviar-se a una escola a Barcelona on, a diferència de la Plana de Vic, caldrà impartir-ho tot en castellà (cf. PN 299), s'acomia dels alumnes llegint-los un conte que representa una *mise en abyme* de la seva pròpia situació i de la dels seus alumnes a la Catalunya franquista:

A estudi, el senyor Madern, el mestre, ens va llegir un conte en castellà d'un llibre de lectures, que es titulava *La última lección*, que explicava la darrera lliçó d'un mestre als alumnes d'una escola rural, com la nostra, d'una província de França que havia passat a ser d'Alemanya per culpa d'una guerra que els francesos havien perdut [...], i el mestre del conte, que era francès, havia d'abandonar l'escola perquè n'arribaria un altre d'alemany i ho canviaria tot, per començar la llengua francesa per fer-ho tot en alemany [...]. (PN 338)

Es tracta de la traducció de *La dernière classe* d'Alphonse Daudet, un conte que l'autor francès va redactar com a reacció patriòtica a l'annexió de l'Alsàcia-Lorena per l'Alemanya prussiana després de la Guerra franco-prussiana (1870–71). El mestre francès del conte hi denuncia l'assimilació lingüística i cultural forçosa de les contrades annexionades i incita els seus alumnes a seguir cuidant la llengua francesa malgrat la germanització a la qual seran sotmesos.¹⁰ L'Andreu en queda especialment afectat i comprèn que els mestres també poden tenir la funció d'adoctrinar els alumnes:

¹⁰ Vegeu Daudet (1880: 4 i 6): «Mes enfants, c'est la dernière fois que je vous fais la classe. L'ordre est venu de Berlin de ne plus enseigner que l'allemand dans les écoles de l'Alsace et de la Lorraine... Le nouveau maître arrive demain. Aujourd'hui, c'est votre

[...] aquella història del mestre semblava de veritat, segurament era verdadera, la podia entendre i compartir. Parlava de gent igual que jo i que el senyor Madern, i era com si la història ens avisés del que passava sempre que es perdia una guerra, el mal que feien totes les guerres tot i que no hi sortissin morts ni fusells ni batalles, i entenia que hi ha combats tan importants com els que es decidien a les trinxeres i armes invisibles que fan mal al cervell i al cor, com eren la tristesa del mestre francès i el seu comiat emocionant, que també en feia veure l'amor dels mestres per aquells nois desemparats i la intenció que hi havia en les seves lliçons, [...] *que intentaven formar bons francesos*, tal com el mestre vicari de l'escola parroquial [scil. a la colònia tèxtil] [...] volia fer-nos bons cristians, sempre ho deia, i per això ens obligava a anar a missa i a doctrina; i jo em demanava, mentre el Madern llegia el discurs d'adéu d'aquest mestre francès als seus alumnes, què volia aconseguir ell de nosaltres [...]. [subratllats meus] (PN 339)

Mentre l'Andreu encara es pregunta quina és la intenció del mestre Madern en llegir-los el conte, que acaba amb les paraules «Vive la France!» (Daudet, 1880: 9), per al lector està clar que Madern vol incitar els alumnes a estimar la llengua, cultura i identitat pròpies malgrat l'estigmatització que pateixen durant el (primer) franquisme. L'Andreu, però, pensant en altres coses, es perd el final del conte i gran part del comentari personal que en fa el mestre Madern després de la lectura (cf. PN 339–345). Per això no és capaç d'entendre les referències que el mestre fa a les «províncies màrtirs» (PN 349) de la guerra d'Espanya. Com que la història de *Pa negra* és contada des de la perspectiva de l'Andreu, el lector tampoc pot saber què ha dit exactament el mestre Madern; només pot especular sobre el contingut del discurs a partir d'algunes expressions aïllades que apareixen en els pensaments de l'Andreu. Així que pot suposar que Madern considera que les províncies catalanes són les «províncies màrtirs» de la postguerra espanyola, atès que pateixen una sistemàtica repressió cultural que contrasta amb el desplegament de la cultura pròpia durant la Segona República i la Guerra Civil. D'un dubte que té l'Andreu davant d'un fragment del discurs del mestre que parla de les «institucions» que «estan per damunt de les persones»,¹¹ podríem deduir que el senyor Madern està invocant el culte catala-

dernière leçon de français. Je vous prie d'être bien attentifs." [...] M. Hamel [scil. le maître de l'école] se mit à nous parler de la langue française, disant que c'était la plus belle langue du monde, la plus claire, la plus solide : qu'il fallait la garder entre nous et ne jamais l'oublier, parce que, quand un peuple tombe esclave, tant qu'il tient bien sa langue, c'est comme s'il tenait la clef de sa prison...»

11 Vegeu PN 342: «que les persones passaven i canviaven però les institucions queden, les institucions –una paraula que no havia sentit dir mai a cap de les dues escoles [...]– estan damunt de les persones, expressió que a mi em costava entendre perquè no m'imaginava quina importància podia tenir [...]»

nista a les antigues institucions catalanes, de les quals la Generalitat republicana era considerada la reencarnació moderna. Podria ser que el mestre invoqués el ressorgiment de la catalanitat en un futur no gaire llunyà a condició que els catalans siguin fidels a les seves arrels (en lloc de trair-les). Però l'Andreu no entén l'última lliçó del mestre nacional català i arriba a la conclusió que el seu pare havia de morir per haver sigut «fidel» als «seus ideals», que havia triat malament (com també ho hauria fet el mestre del conte de Daudet), ja que es tracta dels ideals del «bàndol perdedor» (PN 345):

[...] tot plegat [el destí del mestre francès] es barrejava amb la imatge de la derrota del meu pare, fixat per sempre en la darrera imatge que en recordava, a la presó, amagrit i sense afaitar, i el fracàs no solament del seu bàndol a la guerra sinó dels seus ideals, d'allò que l'àvia en deia les ideies [sic!] i a vegades també la maleïda política, i la mare hi afegia la política podrida i es planyia que el pare s'hi hagués embolicat fins al coll, ho havia pagat car, deia la mare, i aquesta confusió era la que es presentava en el cas del mestre francès vençut a la guerra, barrejada amb la figura del pare també perdedor, tots dos apartats per la política maleïda i podrida, de la qual ens havíem d'abstenir i apartar perquè només portava maldecaps, tristeses i darreres lliçons lamentables. (PN 345)

Com es veu en aquest fragment, les idees de l'Andreu estan molt influenciades per les opinions de la seva mare i la seva àvia. Mentre que el mestre Madern és un representant del catalanisme conservador culte, la família originària de l'Andreu representa les capes humils i el catalanisme popular.¹² A més, l'àvia Mercè hi apareix com la personificació perfecta de la «saviesa popular» de Catalunya, tal com l'ha definida el catalanista tradicionalista Torras i Bages a *La tradició catalana*: «una altra manifestació de l'espirit nacional, tal volta més humil, però no menys verídica [que la tradició culta]» (Torras i Bages, 1981: 35). Ningú no parla un català tan pur i variat com ella (cf. PN 43, 142, 231s, et al.), ningú no coneix una varietat tan gran de refranys populars, llegendes i històries locals (cf. PN 18s, 37, 230–233, 338s, et al.). Amb Almirall podríem dir que l'àvia personifica, doncs, una catalanitat original (de naturalesa autèntica). En aquest sentit, també il·lustra el que Almirall denomina el realisme positivista del caràcter nacional català i la seva incomprensió del pensament abstracte: després d'una visita amenaçadora dels representants locals del règim, l'àvia critica el

12 Encara que el pare era d'esquerres (i per tant internacionalista), se sentia identificat amb la catalanitat; això es podria deduir del fet que els pares, tot i que no són creients, van fer el seu viatge de noces a Montserrat, el «santuari nacional de Catalunya» (Balcells, 2008: 209).

mal ús que fan els vencedors de la guerra d'Espanya del concepte abstracte de la *pàtria*: «[Els vencedors] [p]orten una idea al magí, tenen el cap clavat en un sol pensament, però no se'ls escalfa la pell ni la sang per res del que tenen al davant» (PN 197). Aquesta idea, que l'àvia qualifica de «fal·lera» (PN 197), els encega i no veuen «[e]l que tenen davant»: «les comoditats de la casa pròpia, de la pròpia família, de la seva terra» (PN 197). Moguts per aquesta «fal·lera» abandonen la *pàtria* tangible, és a dir, la casa i la família, per erigir-se com a missioners d'un patriotisme imperialista i assimilista en terres estranyes (cf. PN 195). Els homes que lluiten a la guerra mundial segueixen el mateix esquema paradoxal: milers de soldats deixen les seves cases i famílies per anar a lluitar a l'estranger i per defensar una idea completament abstracta de la *pàtria* (cf. PN 199). En canvi, l'àvia advoca per un concepte de *pàtria* més concret: «Jo em penso que la *pàtria* és la comodatat [...] ¿No em direu que la *pàtria* és un lloc desconegut [...]? [...] La *pàtria* és la terra on menges [...] la terra que trepitges, el pa del forn, el got de vi...» (PN 197s) En comptes de gaudir del lloc on han nascut, els presumptes defensors d'aquesta *pàtria* de caire més abstracte sempre estan a la recerca il·lusòria d'un lloc millor: «és que sembla que aquesta gent, freres o monges i militars o guàrdies civils, no puguin estar bé enlloc, que cap terra sigui seva, com ocells de pas o bèsties sense pastura...» (PN 196) Finalment, l'àvia conclou que, pel que fa a Espanya, els que invoquen «la *pàtria*» són els responsables de la guerra, de la divisió a Catalunya i a tot Espanya i de l'exili de milers de republicans (cf. PN 199).

Segurament, la majoria dels lectors estaran d'acord amb aquesta crítica de les ideologies en general i del nacionalisme imperialista en particular. Però l'àvia també és presonera d'un cert discurs polític i ideològic que no s'escapa de la crítica de Teixidor: el tradicionalisme catalanista, que és el discurs hegemònic de la ciutat i de la plana de Vic. En les seves pròpies paraules, l'àvia glorifica el que Prat de la Riba va denominar el «gran valor social del patrimoni familiar» i el tradicional «culte de la casa», del qual en resulta «una especie [sic!] de religió de la llar» (Prat de la Riba, 1998: 108). Pel catalanisme conservador, la masia representa la *Catalunya rica i plena* (per fer servir les paraules de l'himne nacional *Els Segadors*) i simbolitza la riquesa de la Catalunya agrícola, on –en la visió nostàlgica i idealitzada del catalanisme conservador– els pagesos (humils) i els (rics) terratinents conviuen en (una presumpta) harmonia social i amb un gran èxit econòmic (vegeu Congost, 1998a i 1998b). Aquest culte del mas i de la masia catalanes va tenir una revifalla durant els primers decennis del franquisme, especialment entre els catalanistes conservadors i va donar peu a un nou discurs

ideològic: el *pairalisme* (cf. Congost, 1998a: 10ss). La idealització pairalista del món rural català no només va triomfar entre els terratinents, sinó que s'han estès també a les altres capes socials de la societat catalana: «Els tòpics pairalistes han arrelat en la memòria col·lectiva de Catalunya. I han pogut despertar alhora “consciència nacional” i “consciències de classes” – en plural» (Congost, 1998a: 15).

Emili Teixidor cita aquest imaginari col·lectiu, però no per glorificar-lo, sinó per desemascarar-ne les implicacions ideològiques tradicionalistes, és a dir, classistes. En efecte, la idealització del món rural tradicional com un món harmònic tenia com a objectiu evitar possibles revoltes dels pagesos explotats contra els seus explotadors, els terratinents. Aquesta ideologia va ser molt eficient, fins al punt que va ser capaç de perpetuar un sistema economicosocial nascut a l'Edat Mitjana fins a mitjans del segle XX (cf. Caner, 1972: 318). A *Pa negre*, el mas es retrata des d'una perspectiva retrospectiva clarament nostàlgica i idealitzant, però ja en el segon capítol, on el narrador enfoca la masia, trobem els primers indicis que evidencien tant l'origen feudal d'aquesta forma tradicional d'explotar les terres com el cinisme dels discursos catalanistes conservadors que propagaven la convivència jeràrquica, però suposadament harmònica d'amos i masovers. En realitat, però, aquest ordre socioeconòmic anava clarament a costa dels que cultivaven les terres:

La cuina de dalt, la del primer pis, era la cuina d'estiu o dels senyors, i tenia un menjador ret al costat que donava al porxo, amb dues cantoneres plenes de copes i vaixel·la i les parets decorades amb plats pintats i ensafranats, porcellanes de molt mèrit, deien, enganxats amb gafets de filferro. [...]

Ningú no explicava com és que en una casa tan pagesa, de masovers, hi havia aquell bé de Déu de porcellana a les parets del menjador *de dalt*. Un dia, l'àvia Mercè va explicar que eren restes del luxe en que vivien els amos de la masia, els senyors Manubens, temps ha, quan s'instal·laven uns mesos a l'any a *la part de dalt* del mas, i els mossos i masovers malvivien a *baix*, barrejats amb el bestiar i l'escalfor dels estables. [subratllats meus] (PN 13)

La divisió de la casa en dos pisos simbolitza la jerarquia social (la part de dalt vs. la part de baix, les capes altes vs. les capes baixes): mentre que els amos acostumaven viure còmodament a dalt rodejats d'objectes de luxe, els masovers «malvivien a baix barrejats amb el bestiar». En la postguerra, els amos, que tenen moltes cases a diferents llocs del Principat i prefereixen viure a una residència encara més còmoda i luxosa, ja no habiten la masia i només hi van per recollir la part de la collita (cf. PN 14). No

obstant, els masovers han de seguir cuidant una casa que no és seva i de la qual ni tan sols poden utilitzar tot el mobiliari («havíem d'anar amb compte de no tocar mai cap plat, ni acostar-hi el dit per resseguir els daurats de les vores» (PN 13)). El nen Andreu encara no qüestiona aquesta situació i només admira la riquesa dels amos, però més endavant altres personatges expressen la seva opinió quant a la relació entre amos i masovers. Primer, el pare de l'Andreu titlla el seu germà Quirze i la seva muller Ció, els masovers actuals, d'«esclaus de l'amo» (PN 161) i, després, cap al final de la novel·la, l'altra germana, l'Enriqueta, que està a punt d'anar-se'n del mas, li diu a la Ció: «En Quirze i tu us heu passat anys planyent-vos de les condicions que us exigeixen [els amos], amorrats a la terra com rucs [...]. Són uns escanyapobres reconsagrats» (PN 314). Aquestes declaracions desemmascaren la masoveria, tan idealitzada pel pairalisme, com un sistema d'explotació injusta.

Els «escanyapobres» als quals es refereix l'Enriqueta són els amos del mas, els Manubens.¹³ Representen l'alta burgesia catalana, els rics terratinents i propietaris de fàbriques. La descripció que l'Andreu fa del seu comportament es correspon al retrat que fa Prat de la Riba dels burgesos catalans castellanitzats, que semblen tenir «una segona naturalesa sobreposada d'elements exòtics, que'ls privava de veure, ab tota netedat [...] els propis sentiments» (Prat de la Riba, 1998: 43):

[...] quan parlava [la senyora Manubens] li sortia una veu estrident, trencada, plena de galls i refilets, *com una cantant de sarsuela* que es netegés la gola, i sobretot es notava que era *una veu falsa*, que li sortia del coll i *no pas del cor*, una veu que no es podia escoltar gaire estona sense que t'envaís un sentiment de *comèdia ridícula*, de *frases fetes i suades i convencions rànçies*. [subratllats meus] (PN 304s)

Quan l'Andreu passa a viure amb els Manubens a Igualada, és testimoni de les seves converses diàries. També a casa segueixen amb aquest comportament artificial i amanerat, que l'Andreu ja els havia notat en la primera trobada al mas:

Era una gent que no aixecava mai la veu, que no feia mai gestos desmesurats, [...] que no suportava veure ni sentir res que ofengués la vista o l'oïda, [...] que no tenien mai una gana tan urgent que els impedís rumiar una bona estona abans de trobar el requisit que els amorosís el paladar, que *sabien quedar bé amb totbom amb una paraula amable del repertori que guardaven a la caixa de la bona educació i un somriure correcte*, que no era mai una *alegria autèntica*, que anaven per la vida com si fossin déus perquè sabien que els seus inte-

13 Vegeu també PN 318: «aquests amos us escanyen tant com poden».

ressos eren eterns i es perllongarien d'hereu a hereu a través de generacions, que tenien tantes qualitats i tantes possibilitats que era impossible sostroure's a la seva fascinació, al seu magnetisme, a la seva força. [subratllats meus] (PN 390)

Els Manubens tenen el mateix comportament «amable» que el mestre Madern i volen «quedar bé amb tothom». De les seves converses, però, se'n desprèn un classisme molt pronunciat (cf. PN 284 i 386): d'una banda, tenen una condescendència general envers les capes més humils i, de l'altra, esperen i desitgen que el poble català imiti els seus hàbits (castellanitzats) i adopti els seus valors conservadors (cf. PN 384s). De fet, la caracterització dels Manubens correspon a la descripció que Valentí Almirall fa de «les classes [catalanes] que volen passar per directives» (Almirall, 2013: 118):

[...] quina diferència entre la vida material i la moral i intel·lectual [...] L'opinió pública està tan ensopida que sembla morta. Apassionats per les riqueses, no miren a quin preu nos costa lo que creiem que ha d'augmentar-les, i transigim amb lo que se'ns demana, encara que trossegi la nostre dignitat. [...] les cent comissions que van a Madrid no tenen reparo en subjectar-se a tota espècie de baixeses davant dels ministres i altres poderosos. Per conservar un monopoli o obtenir una concessió, quasi mai se va per les vies legals i obertes, sinó per les tortes de la corrupció i de la trafica. Tan degenerada està la nostra integritat moral, que la divisa de moltíssims sembla que es redueixi a aquell adagi vulgaríssim que diu: «Dóna'm menjar i diga'm moro». Transigim amb tot; [...] fem gala de no tenir opinions ni conviccions, o de canviar-les cada vegada que ens mudem de camisa, a canvi que les oligarquies madrilenyes nos facin la caritat de conservar alguns cèntims en los aranzels de certes indústries, o autoritzin alguna empresa de moralitat dubtosa. (Almirall, 2013: 118s)

Tot el que diu Almirall de les «classes [catalanes] que volen passar per directives» val també per als burgesos ficticis creats per Teixidor: els Manubens s'autodefineixen sobretot a través de la seva riquesa («ells es consideraven rics de tota la vida, de famílies de riques de sempre» (PN 384)) i no volen parlar de política, ja que pensen que això significa «ensenyar l'orella» (PN 384). Només els interessa que vagin bé els negocis, que prosperen gràcies als seus bons contactes amb la capital madrilenya (cf. PN 385), que ha caigut ja en mans franquistes. Els Manubens representen, doncs, tots els vicis que Almirall considera típics dels catalans «degenerats» (és a dir, castellanitzats), i, sobretot, de l'alta burgesia catalana castellanitzada. Tenint en compte les explicacions de Valentí Almirall, també queda clar per què els Manubens i la majoria de la classe social catalana que representen van pactar amb el bàndol nacional i després amb el franquisme: per tal de defensar únicament els seus privilegis polítics i econòmics, amenaçats per les reformes de la República. Tant amb els nacionals com amb els franquistes com-

parteixen uns valors ultraconservadors («rànc[i]s» (PN 305), com observa l'Andreu): són molt catòlics (cf. PN 389) i antiliberals (parlen de «les democràcies podrides» (PN 389)). No obstant, no semblen ser espanyolistes; més aviat es de suposar que s'identifiquen amb la catalanitat en la seva concepció ultraconservadora i amb el regionalisme català (conservador i fins i tot monàrquic), atès que segueixen parlant català entre ells (cf. PN 384) i guarden «reliquies de la guerra dels carlins» (PN 99). Moguts per l'egoisme, van optar pel col·laboracionisme franquista i sacrificar els ideals regionalistes. Encara que l'Andreu segueix veient aquesta gent amb ulls de nen obrer («[els Manubens] “vivien amb l'esquena dreta” que deien els treballadors de les fàbriques» (PN 390)), queda fascinat per l'actitud optimista de l'alta burgesia catalana envers el futur («sabien que els seus interessos eren eterns i es perllongarien d'hereu a hereu a través de generacions»). Com a nou «hereu» de la família, que imita el seu comportament per triomfar en el món dels vencedors («havia de reprimir [els sentiments] i deixarar en la força que em mantenia tranquil, amable, correcte...» (PN 392), «amb correcció, sempre amb correcció, la virtut suprema» (PN 394)), és previsible que l'Andreu acabarà adoptant el seu pensament altament pragmàtic i el seu comportament sense escrúpols. Només el fet que ja estigui planificant d'anar-se'n quan ja no necessiti els Manubens (cf. PN 386) podria fer pensar que el seu «canvi obligat de personalitat» (PN 118) i d'identitat no seria definitiu.

■ 5.2 L'Eros monstuós? Nacionalcatolicisme, moralitat, sexualitat i nacionalitat a *Pa negre*

L'autor ha declarat en diferents ocasions que la història de l'Andreu no constitueix només un destí individual, sinó que el personatge personifica el col·lectiu català durant la postguerra:

hay también una intención metafórica [...]. He tratado de reflejar lo que le ocurrió al pueblo catalán. Nos impusieron una victoria que no era la nuestra, ni la de la clase trabajadora, ni la de Catalunya [sic!].» (Teixidor, in: Piñol, 2003: 39)

I en una altra entrevista concretitza que

[...] no volia explicar només l'abducció d'una persona sinó l'abducció que pateix o pot patir tota una comunitat. [...] el protagonista es passa a l'altre bàndol, com tot el país. Abans de la guerra, i fins i tot fins al 1939, Barcelona era la *Rosa de Foc*, que li deien, una ciutat republicana, revolucionària, amb els menjacapellans i tota la pesca. Al cap de pocs

anys, l'endemà mateix pràcticament, les esglésies estaven plenes, la Cruz de los Caídos, el Congrés Eucarístic, i així fins ara. (Teixidor, in: Teixidor / Bombí-Vilaseca, 2003: [s.pp.]

Aquí, Teixidor afirma dues coses: 1) el poble català era republicà (com l'Andreu) i 2) amb el final de la Guerra Civil passa a ser franquista. Aquesta idea que el poble català és —per «naturalesa»— republicà correspon a la tesi del catalanista Valentí Almirall, que creia que el «temperament [dels catalans] era dels més aptes per a la democràcia basada en la llibertat» (Almirall, 2013: 109). No obstant, Teixidor admet que no tots els catalans van ser fidels a la Segona República, cosa que s'explica per la pertinença social: «En tot cas series presoner d'unes conviccions determinades, o de pertànyer a una classe determinada...» (Teixidor, in: Teixidor / Bombí-Vilaseca, 2003: [s.pp.]) En la seva novel·la il·lustra aquestes diferències de classe a través de personatges com el mestre Madern i els amos Manubens, que són personatges catalans de la burgesia mitjana i alta i que col·laboren amb el franquisme. En canvi, com a fill d'una família obrera i republicana, l'Andreu és la representació perfecta d'aquest poble català (entès com el conjunt de les capes socials populars), que segons el discurs catalanista liberal és democràtic, és a dir, republicà per «naturalesa». A més, l'Andreu va passar una part de la infantesa en la República, un règim que li permetia créixer en total harmonia amb les seves disposicions «naturals»: va rebre una socialització i educació catalanes (i fins i tot catalanistes) republicanes, les quals s'adeïen amb el seu «temperament» català. Per això el període de la Segona República, en què transcorren els primers anys d'infantesa del protagonista, formen part d'un temps millor, més just i més lluminós que es condensa en el record de «l'època de l'Avi Macià» (PN 108). Aquest record imprecís, però radiant, contrasta amb la foscor de l'època en què se centra la narració: el primer franquisme, que acaba d'eliminar el règim republicà. Amb el canvi de règim polític, l'Andreu rep, de cop, un adoctrinament completament contrari al seu «temperament», un adoctrinament espanyolista que estigmatitza els ideals que l'han envoltat fins ara. Com ja he esmentat més amunt, el franquisme i la seva ideologia, el nacionalcatolicisme, propagaven una interpretació maniquea de l'Espanya de la postguerra i instrumentalitzaven la monstrositat per estigmatitzar i demonitzar els vençuts, representants d'una presumpta Anti-Espanya que calia eliminar. El pare republicà i mort a una presó franquista encarna l'eliminació física de l'enemic polític que practicava el franquisme. En canvi, l'Andreu representa la generació jove, que és exposada a l'adoctrinament nacional-

catòlic, és a dir, espanyolista i anticatalà, destinat a convertir els fills dels vençuts en «nacionalcatòlics» espanyols, o dit amb altres paraules, convertir els fills dels «menjapellans» (PN 87) en «bons cristians» (PN 339), convertir els catalans malvats en «bons espanyols». En tant que narrador personal de la novel·la, l'Andreu fa palesa l'omnipresència d'aquest adoctrinament: té lloc en les nombroses parades militars i processons religioses (cf. PN 44s, et al.), en les misses obligatòries (cf. PN 72s, et al.), en les escoles i en les classes de doctrina (cf. PN 36, 84–86, 242, 339, et al.). Els pensaments de l'Andreu, un nen intel·ligent i bon alumne, il·lustren els efectes que té la propaganda franquista sobre l'esperit infantil. L'Andreu memoritza i interioritza tot el que aprèn en les classes de l'escola nacional i de doctrina, com es veu molt bé en el següent fragment:

Eren pensaments que se m'acudien sense buscar-los, provocats per les converses dels grans [de la meua família]. Em sorprenia a mi mateix de les coses que pensava i no en parlava mai amb ningú perquè entenia que eren els brots del mal que naixien a dins meu, el mal que m'havien anunciat a doctrina i contra el qual ens advertien els capellans, el mal que ho empudegava tot, el mal maleït que no parava mai, i que es ficava fins i tot al nostre cervell i corcava el més íntim de nosaltres, pensaments, somnis, desitjos, projectes, il·lusions, records... tot podia portar el cuc de la maldat que podria fins a les arrels les coses més fondes i invisibles. (PN 84)

L'Andreu és plenament conscient que la seva família originària forma part –segons el sistema de valors del règim– del bàndol dels dolents. No obstant, té un esperit intel·ligent i crític, i la capacitat de prendre una distància intel·lectual envers les lliçons dels vencedors:

Pensaments com aquells eren la demostració de l'existència del mal i jo havia trobat la manera de treure-me'ls de la ment. Deixava que es formessin per saber exactament què deien, com eren, què pretenien..., i després replicava amb les fórmules que havia après a estudi o a doctrina, al catecisme del bisbat que ens feien aprendre de memòria. Quan els mals pensaments ja havien crescut els classificava segons la doctrina apresca, els manaments de la Llei de Déu, els manaments de l'Església, i els pecats que criden venjança a Déu o al Cel, que gaire bé no entenia, tots plegats em feien imaginar un Déu venjatiu, calculador, precís en els seus càstigs [...]. (PN 84)

Com que aquest «Déu venjatiu» li sembla un déu dubtós (cf. PN 85, et al.), l'Andreu qüestiona tot el sistema de valors del món dels vencedors. En lloc de terroritzar-se davant d'aquests «brots del mal», l'Andreu en queda fascinat. Es tracta de la mateixa fascinació que té envers els Manubens i que sent al final de tot, quan constata la seva transformació en la manifestació suprema del mal: el monstre («vaig entendre, fascinat per la pròpia

transformació, amb una barreja de vanitat i por, que començava a convertir-me en un monstre» (PN 394)).

El monstre, entès (des de la perspectiva cristiana premoderna) com a manifestació del mal i del pecat humà, és introduït en el tercer capítol, en el qual els nens de la masia espïen uns tísics que es curen en el convent veí transformat en hospici després de la guerra. Entre el veïnat circulen diverses especulacions i difamacions, segons les quals els tísics, fills (prorepublikans?) de cases bones i franquistes, s'haurien infectat a causa d'una vida desenfrenada i pecaminosa, suposadament homosexual (cf. PN 175). Davant d'aquestes difamacions homofòbiques, els nens se senten especialment atrets per l'espectacle de la nuesa d'aquests cossos pecaminosos. De les classes de doctrina l'Andreu sap que l'Església considera l'homosexualitat com «el pecat impur contra la naturalesa» (PN 85) i per això qualifica aquests cossos malalts i despullats de monstruosos:

[...] tots aquells nois o bé homes molt joves, jeien sobre llençols blanquíssims, alguns amb una punta agafada amb la mà per tapar-se el baix-ventre, la part que més atreïa els nostres ulls [...] aquells genitals ennegrits i arronsats i el matoll de pèls informes com una taca de sang negra i obscena..., monstres als nostres ulls, fantasmes d'un món prohibit, malalts rosegats i corcats per un microbi terrible, testimonis d'una malaltia contagiosa i supurenta [...], una malaltia maleïda que es contraïa pels vicis i la mala vida..., malalts condemnats en vida, testimonis del càstig del pecat i la inmisericòrdia divina [...]. (PN 24)

S'evidencia que l'Església franquista encara propaga aquell concepte de monstre humà del Renaixement: la monstruositat corporal concebuda com un càstig diví dels pecats humans. Encara que l'Andreu interpreta el «mal físic» d'aquests «monstres» humans conforme a les lliçons apreses a doctrina i, per tant, els veu com un «signe palpable del mal espiritual, invisible, una mena repugnant del pecat» (PN 24), no els rebutja, sinó que queda fascinat per la «contemplació del mal» (PN 24). És més, l'Andreu és capaç de distanciar-se d'aquest discurs oficial estigmatitzant: d'haver contemplat aquells joves despullats en diferents ocasions, l'Andreu reconeix que aquests cossos malalts no són tan monstruosos com diuen els capellans franquistes. Hi descobreix «un aspecte noble» (PN 166), i els compara a les representacions pictòriques dels sants màrtirs, que coneix de les classes de doctrina (cf. PN 166s). A més, l'Andreu, que es troba en plena pubertat i que ha començat a explorar la seva sexualitat —a través de la masturbació i dels tocaments amb la seva cosina Núria (cf. PN 201s, et al.)—, se sent atret per un dels nois tísics que «destacava la seva perfecció discreta en aquell

conjunt» (PN 167, cf. també PN 178, 181, et al.). Cal destacar que l'Andreu té els mateixos sentiments contradictoris envers els nois típics que envers la seva família: ha après que, tant als uns com als altres, l'Església els considera pecadors i que s'han de condemnar (els uns per republicans i menja-capellans, els altres per homosexuals), però al mateix temps s'hi sent atret. Després d'haver observat que el món dels adults és un món doble, en el qual cadascú té una vida secreta paral·lela i oposada al món nacionalcatòlic, l'Andreu comença a construir el seu propi món interior secret que contrasta amb els valors propagats pel nacionalcatolicisme: glorifica les persones condemnades per la moral nacionalcatòlica com a màrtirs irradiants en un món fosc terrible, dur i injust (cf. PN 165–168). Després d'haver canviat de família, l'Andreu es conjura a conservar a dins seu el record del seu món originari, el record de la família i del «món d'abans» (PN 394), és a dir, de la seva infantesa i de la Catalunya republicana, «un record entranyable i llunyà que podia convocar a la meva conveniència» (PN 386s), un record que amaga a la seva nova família castellanitzada i franquista. Dins seu, construeix «un altar» (PN 368) per als «herois desgraciats» (PN 368) del republicanisme català. Si l'Andreu representa el poble català, tal com vol l'autor de la novel·la, la conservació d'un «oratori íntim» (PN 368) republicà per part de l'Andreu és aplicable també al conjunt del poble català: per molt que els catalans hagin participat en els rituals franquistes, per molt que hagin adoptat la llengua castellana i negat la seva personalitat catalana i, segons Teixidor, fonamentalment demòcrata, sempre han conservat la catalanitat i l'anhel de llibertat a dins.

Interrogat, en una entrevista, sobre l'aparent bisexualitat del protagonista, Teixidor va respondre el següent:

Pa negre vol ser una metàfora del país, que està infantilitzat. Aquest país no és que sigui bisexual, és que és binacional! És un país esquizofrènic. [...] Llegit en clau nacional aquest país té assumit un sentiment de culpa que ens atenalla, perquè hem après que sempre hi ha un càstig per cada cosa que fas malament i mai cap premi si la fas ben feta. És una tendència malaltissa. (Teixidor, in: Teixidor / Vidal, 2003: 5)

Tenint en compte la intenció de l'autor, el tema de la sexualitat s'ha d'interpretar «en clau nacional» i, per tant, la bisexualitat de l'Andreu s'ha

d'entendre com una metàfora de la seva binacionalitat,¹⁴ ja que el noi ha rebut dues nacionalitzacions conflictives a la vegada. En clau d'aquesta lectura al·legòrica intencionada per l'autor, aquestes dues orientacions nacionals corresponen a les «dues naturaleses diferents», a les «dues experiències contràries» que l'Andreu reuneix «en un sol cos» i que el fan sentir-se com «un monstre» (PN 394). En una societat plural i moralment liberal, aquesta doble orientació no suposaria cap problema; però en una societat tant totalitària i intolerant com la societat franquista, que imposava un sistema de valors catòlics que dataven del segle XVI, es converteix en un problema greu. Per al lector català actual, que viu en una Espanya democràtica, moderna i plurinacional, el conflicte interior de l'Andreu pot semblar grotesc i tràgic a la vegada. Encara que el canvi de família i de bàndol també és fruit de l'individualisme català, degenerat en egoisme feroç («el meu, el meu, el meu!» (PN 394)), i significa la traïció de les arrels familiars i nacionals («em vaig sentir amb forces per continuar en el lloc on era, per plantar-me en aquella casa i girar l'esquena [...] a tot el món d'abans»), el lector d'avui és incapaç de condemnar el comportament del protagonista; més aviat se'n apiada perquè ha estat testimoni de l'alienació sentimental entre el fill i la família biològica arran de la situació política com de les tristes lliçons que el nen va aprenent en el món dels vencedors.

Mentre que la narració en primera persona inspira comprensió per la decisió final de canviar de família i de bàndol, entre línies la novel·la insinua també el següent missatge: els verdaders «monstres» (des del punt de vista de l'actualitat) eren les autoritats franquistes que imposaven aquest sistema de valors intolerants i de repressió, un règim que forçava a molta gent de viure en una duplicitat «monstruosa», amagant els seus ideals verdaders, canviant de personalitat, d'identitat personal i col·lectiva per poder sobreviure. En aquest escenari, són els catalanistes conservadors col·laboracionistes que es revelen els verdaders «monstres», uns monstres que amaguen la seva monstruositat moral darrere un comportament «amable» i «correcte» i que mai no volen «ensenyar l'orella» (PN 384) perquè ningú

14 Es pot dir que en tota la novel·la la sexualitat i la identitat, el discurs nacionalcatòlic de la sexualitat i els diferents discursos nacional(ist)e estan lligats i se solapen metafòricament. L'erotització del discurs nacional i la nacionalització del discurs amorós / eròtic tampoc és una cosa tan agosarada com pot semblar: en la seva obra *Foundational Fictions*, Doris Sommer analitza diverses novel·les llatinoamericanes de temàtica nacionalista i mostra les coincidències semanticotemàtiques i estructurals que hi ha entre el discurs nacionalista vuitcentista i el discurs burgès romàntic de l'amor (vegeu Sommer, 1991: ix–xiii i 1–51).

s'adoni de la seva «monstrositat». La raó per la qual l'Andreu no es pot concentrar en l'última lliçó del mestre Madern és perquè, pensant en «l'amor dels mestres» (PN 339), es recorda que aquest home tan ben educat ha abusat (sexualment) de la seva cosina Núria i d'altres nenes de l'escola nacional (cf. PN 47, 65, 69, et al.). Crec que és molt significatiu que l'únic personatge clarament catalanista (conservador) que apareix en la novel·la sigui un pedòfil. Connectant sexualitat i nacionalisme, orientació sexual i orientació nacional, Teixidor associa el catalanisme conservador amb una sexualitat criminal, condemnant d'aquesta manera tot el catalanisme conservador col·laboracionista com a hipòcrita, egoista i sense escrúpols, però sobretot com a pervers i criminal. Dins de l'al·legoria nacional que evoca *Pa negre*, és igualment significatiu que els Manubens, els representants de l'alta burgesia catalana, no hagin estat capaços de tenir fills. La família és la metàfora clàssica de la nació, considerada com una gran família, en la qual tots els ciutadans passen per germans culturals i polítics: tant la família com la nació es perpetuen a través de les noves generacions. A través del matrimoni dels Manubens i de la perversió poc '(re)productiva' del mestre catalanista, Teixidor insinua que el catalanisme conservador no era un nacionalisme productiu amb vistes al futur. ■

■ Bibliografia

- Almirall, Valentí (2013 [1886]): *Lo catalanisme*, Barcelona: RBA.
- Aragay, Ignasi (2012): «Elogi d'un vençut guanyador», *Ara. Ara llegim* (23.6.2012), 42.
- Balcells, Albert (2008): *Llocs de memòria dels catalans*, Barcelona: Proa.
- Calafat, Francesc (2006): «La força del ressentiment», *Caràcters* 35 (abril), 29.
- Caner, Pere (1972): «Les masies de Calonge. Contribució a l'estudi de la pagesia calongina», *RACO: Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 21, 315–345.
- Céard, Jean (1980): «Tératologie et tératomancie au XVIe siècle», in: Jones-Davies, Marie Thérèse (ed.): *Monstres et prodiges au temps de la Renaissance*, París: Touzot, 5–15.
- Congost, Rosa (1998a): «Presentació. El pairalisme. Reflexions sobre una paraula, un concepte i dues conjuntures», *Estudis d'història agrària* 12, 7–16.
- (1998b): «Pairalisme, història del dret i història de les relacions socials al camp català. Algunes reflexions», *Estudis d'història agrària* 12, 43–76.

- Cònsul, Isidor (2006): «Fragments de memòria», *Caràcters* 35 (abril), 27–28.
- Daudet, Alphonse (1880): «La dernière classe», in: Daudet, Alphonse: *Les Contes du lundi*, París: Lemerre, 1–9.
- Gebhard, Gunther / Geisler, Oliver / Schröter, Steffen (eds.) (2009): «Einleitung», in: Gebhard, Gunther / Geisler, Oliver / Schröter, Steffen (eds.): *Von Monstern und Menschen. Begegnungen der anderen Art in kulturwissenschaftlicher Perspektive*, Bielefeld: Transcript, 9–30.
- Granja, José Luís de la / Beramendi, Justo/ Anguera, Père (2003): *La España de los nacionalismos y las autonomías*, Madrid: Síntesis.
- Hagner, Michael (2005): *Der falsche Körper: Beiträge zu einer Geschichte der Monstrositäten*, Göttingen: Wallstein.
- Julià, Lluïsa (2004): «Emili Teixidor, *Pa negre*», *Serra d'Or* 533 (maig), 65.
- Llavina, Jordi (2013): «La literatura infantil i juvenil d'Emili Teixidor», *Avui Cultura* (4.1.2013), 4–6.
- Martí i Bertran, Pere (2005): «Emili Teixidor: *Pa negre*», *Revista de Catalunya* 204 (març), 125–129.
- Moix, Ana Maria (2004): «Miserias de la posguerra», *El País. Babelia* [Barcelona] 671 (2.10.2004), 7.
- Pàmies, Sergi (2012): «El gran divulgador», *La Vanguardia* (20.6.2012), 34.
- Passola, Isona (2012): «Libertad de pensamiento», *La Vanguardia* (21.6.2012), 33.
- Piñol, Rosa María (2010): «Emili Teixidor regresa con la novela *Els convidats* al clima opresivo de la posguerra», *La Vanguardia* (19.2.10), 39.
- Prat de la Riba, Enric (1998 [1906]): *La nacionalitat catalana*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- [Redacció *El Punt d'Avui*] (2012): «Un escriptor entranyable i de veu poderosa», *El Punt d'Avui* (20.6.2012), 36.
- [Redacció *La Vanguardia*] (2012): «*La Vanguardia* rinde homenaje a Emili Teixidor», *La Vanguardia* (23.6.2012), 7.
- Quiroga, Alejandro (2007): *Making Spaniards. Primo de Rivera and the Nationalization of the Masses, 1923–1930*, Basingstoke / Nova York: Palgrave.
- Teixidor, Emili, (†2010 [†2003]): *Pa negre*, Barcelona: Columna / Labutxaca.
- / Aguilar, Anna (2012): «Un clàssic modern (Entrevista)», *Presència* 2086 (17.–23.2.2012), 14–17.

- / Bombí-Vilaseca, Francesc (2003): «Per viure necessitem paraules. I també històries, però tenen una altra funció», *Suplement de Cultura del diari Auri* (27.11.2003), [s.pp.].
- / Vidal, Pau, 2003: «Emili Teixidor: “Aquest país no és que sigui bisexual, és que és binacional!”» [Entrevista], *El País. Quadern* [Barcelona] 1046 (20.11.2003), 5.
- Tornafoch Yuste, Xavier (2002): «La historia en el primer catalanismo conservador. Territorio y pasado: el caso de la ciudad de Vic», in: Forcadell Álvarez, Carlos et al. (eds.): *Usos públicos de la Historia*, vol. 1, Zaragoza: Marcial Pons, 278–283.
- Sommer, Doris, 1991: *Foundational Fictions. The National Romances of Latin America*, Berkley / Los Angeles / Oxford: University of California Press.
- Torràs i Bages, Josep (1981 [1892]): *La tradició catalana*, Barcelona: Edicions 62.
- Vilanova i Vila-Abdal, Francesc (1998): «Imagen y represión del “rojo separatista”. Algunos ejemplos de la izquierda catalana en 1939», *Espacio, Tiempo y Forma 5: Historia Contemporánea* 11, 139–157.
- Inga Baumann, Universität Tübingen, Romanisches Seminar, Wilhelmstraße 50, D-72074 Tübingen, <inga.baumann@hotmail.com>.